Kovačev Ninkov Olga

A VAJDASÁGI MÉZESKALÁCSOS-MESTERSÉG SZAKRÁLIS VONATKOZÁSAI

A mézeskalácsos-mesterség vajdasági fejlődésében fontos szerepük volt a búcsúknak, elsősorban kereskedelmi kapcsolatuk révén, az eleinte a viasztárgyak, a gyertyák és az offerek, valamint a mézeskalácstermékek iránt mutatkozott kereslet miatt. Ezt a tényezőt azonban csak a többi, a mézeskalácsos-mesterség vajdasági megjelenését és fejlődését elősegítő tényezővel együtt vizsgálhatjuk. Az első mesterek a XVIII. század második felében jöttek vidékünkre. A korabeli feljegyzések szerint Rumán az 1760–70-es évek körül, Szabadkán 1769-ben, Zimonyban és Újvidéken 1784 és 1799 között.[1] A négy város közül három, Ruma, Zimony és Újvidék már akkor kiváló méhészetéről volt híres, tehát nyersanyag szempontjából és feldolgozásának tapasztalatát tekintve előnyös helyzetben volt a többi vidék városaihoz képest. A mézeskalácsosok megjelenésük igazi okát azonban nem ez a tény jelentette, hanem a katolikus, főleg a német iparosok tervszerű betelepítése.[2] E program része a szabadalmazott jogállású települések létrejötte is – Újvidéket 1748-ban, Szabadkát 1779-ben, Zombort 1749-ben nyilvánítják szabad királyi várossá, de a vásártartási jogok adományozása is kereskedelmi központok létesítésének céljából – Pancsova 1740-ben, Nagybecskerek 1769-ben, Nagykikinda 1774-ben, Törökbecse 1788-ban, Versec 1804-ben kapja meg e jogot. Ugyanakkor, 1753-ban felmentik a határőrvidék katonai kötelezettsége alól Karlócát, Bukovacot, Zimonyt és Mitrovicát, ami szintén az iparosodás és a kereskedelem szabadabb áramlását eredményezi.[3] A mézeskalácsosok ezeken a településeken fognak elsőként megjelenni a többi német mesterséggel együtt, sorsuk viszont vidékenként másképp alakul további tényezők függvényében. Így például, mivel a viasz értékesítése a kezdeti időszakban sokkal eredményesebbnek bizonyult, a szakmában nagy arányban jelentkeznek a szerb nemzetiségűek, hiszen ők a sonkolyos méz feldolgozásában és a viasz értékesítésében nagy előgyakorlattal rendelkeztek. Ezért a mai Vajdaság déli területén tíz év alatt a mézeskalácsosok száma megháromszorozódott, északon pedig a katolikus és német lakosság túlsúlyának ellenére is közel hatvan évbe tellett, míg számuk elérte a déli területekét. Vannak azonban olyan települések is, ahol a német lakosságnak köszönhetően jelent és maradt meg a mesterség, méghozzá hagyományos formájában. Gazdasági szempontból tehát az elárusító alkalmak

léte és gyakorisága döntő szerepet játszott. A mesterek az adó rendszeres fizetése esetén „minden időben és minden helyen árulhattak": templomi búcsúkban és más vallásos ünnepeken, búcsújáró helyeken, piacokon és vásárokban.

A Szent Istvánig visszavezetett Mária-tisztelet jegyében a XVII–XVIII. században újjáéledt a búcsújárás, a régi Mária-kegyhelyek megújultak, és sok új született[4] vidékünkön is.[5] Példa erre a Zombor, illetve Doroszló közelében levő szentkút XIX. századi felvirágzása, aminek köszönhetően feltételezhetően nőtt a mézeskalácsosok száma. A mesterség az 1700-as évek második felében vehette zombori kezdetét: egy vádlevélből értesülünk arról, hogy 1800-ban két bábosmester lakik és árusítja portékáját a városban: Kosztits Tamás – aki a „görög nem egyesült templom előtt ünnepek alkalmával, és az idősebb Halfinger bábmester – aki a Római Katholikus Szent Egyház temploma előtt árulta portékáját".[6] Amikor azonban a várostól 20 km-re levő doroszlói szentkutat az 1800-as évek elején zarándokok kezdik látogatni, a mesterek száma feltételezhetően megnövekedett. Ugyanis a vádlevélből az is kiderül, hogy Kosztits Tamás elsőként emeli fel elárusítósátrát 1805-ben a doroszlói szentkútnál, de már 1840-ben olyan fiatalabb konkurenciája akadt, amely kiszorította az őt megillető jobb sátorelhelyezésből, név szerint Lakatos Ferenc és a stájerföldről érkezett Vapplinger József. Kosztits vádlevelében így szól erről: „. . *én, mint legöregebb Bábmester már 35 évek elfolyta előtt midőn még ezen Báb mester urak – az egyik itt helyben a másik nevezetessen Vapplinger Úr Stajer Országban a Porban fettrengett, a Doroszlói Szet. Kútnál sátort építettem, és későbben a mint a rend magával hozta, az első helet foglaltam. Tekintetes Városi Tanács bölcs ítéletére hagyom – mily fájdalmasan vettem én szívemre, midőn Vapplinger úr nem tekintvén azt, hogy öreg Ember vagyok és hogy már annyi évek elfoltával mindég, a Doroszlói Szt. kútnál az első helet bírtam, ő azon helet elfoglalta az én sátoromat pedig onnan a legrútabb módon eltuszkolta – és így kénytelen voltam a sátoromat utánnok, de sokszor mögöttük is építeni.*" Egy későbbi okiratból pedig nem tudhatjuk, jól vagy rosszul járt-e Kosztits mester, amikor Újvidéken kapott letelepedési engedélyt. Ugyanis az 1852-ben keletkezett okirat Zomborban 11 mézeskalácsost említ, név szerint is felsorolja őket piaci körzetek szerint: Apatinba járnak Joseph Vaplinger, Petar Maširević, Johann Bikár, Peter Savits, Adam Gesner, Anton Vidákovics, Johann Raab, Újvidékre Paul Milinko, Georg Milinko, Thomas Kosztits és Joseph Bosnyák.[7] Erre a felosztásra, mint azt az okirat megjegyzi, azért volt szükség, mert nagyobb sátoros ünnep alkalmával több, különböző helyről származó bábosok jelentek meg. Ilyenkor a céh határozta meg a mesterek sátrainak helyét: előnyben részesültek a helybeliek, közülük is az idősebbek, a máshonnan érkezettek pedig érkezési sorrendben kapták elhelyezésüket. Ha kevesen voltak, közös megegyezés alapján döntötték el a helyállást.[8] További kutatásokat igényel a kérdés: miért kellett mégis az egyik legidősebb mézbábosnak a távolabbi Újvidékre költöznie?

A piaci körzetek nagysága a XIX. század derekától csökken, a vásári szabadalmak nagy száma, illetve a gombamódra szaporodó vásárok függvényében. Lokális jellegű áruforgalom jön létre. Így pl. Janovic István (1888–1961) kupuszinai mézeskalácsos[9] pályájának kezdetén gyalogszerrel, egy háti trógliban viszi be az áruját a zombori és monostorszegi piacra, a doroszlói és csicsói búcsúra, tehát a piackörök akciórádiuma egynapi járótávolság. A mesterség

terjedésére és új mézeskalácsos központok kialakulására nagy hatással volt a császár 1872. június 8-ai nyilatkozata, mellyel polgárosítja a határőrvidéket, ennek hatására alakul ki a titeli és a torontálvásárhelyi körzet. Az 1872. évi 8. törvénycikk, amely megszünteti a céhrendszert, az iparosság nagyobb lehetőségekhez jutott, mert többféle mesterséget is űzhettek előzetes, hosszadalmas tanulás nélkül, csupán a hatóság engedélyére volt szükség a műhely vagy bolt nyitva tartására. A céhrendszer szabályozta a munkaerő áramlását, a termelési tapasztalatok nemzetközi standardizálását a helyi munkaerő-forgalom igénye váltotta fel. Ekkor kezd el a mézesbábosság falun is terjedni, így a századfordulóra főleg Bácskában szinte minden falunak volt mézeskalácsosa is.[10] Ám az eddig felsoroltaknál jóval nagyobb hatása volt a növekvő cukortermelésnek és -fogyasztásnak, valamint a második világháború következményeinek. A németeket kitelepítették, a szocialista időszak vallási türelmetlensége visszafejlesztette ezt a mesterséget.

A mézeskalácsosok, külföldi mintát követve, a háború után váltanak át a régi faformákkal készített mézeskalácsról az ejzolt, cukrászati eszközökkel díszített, színes, tükrös és képecskés mézmentes, de cukormasszás mézeskalácsra. A viaszkészítmények kereslete is megcsappant. A vallásos tárgyú termékek kereslete csökken a profán tárgyakhoz képest. A búcsú egyike azoknak a tényezőknek, amelyeknek következtében a mesterség mégis napjainkig fennmaradt a Vajdaságban.

A mézeskalácsosok gyártották a gyertyákat a különböző offerekre, melyek szorosan kapcsolódtak a vallási élethez. A feljegyzések szerint több mester a templomoknak nagy mennyiségben szállított gyertyát[11] annak ellenére, hogy a kolostorok is foglalkoztak gyertyaöntéssel[12], de a viaszöntők, a szappanosok is, akik a gyertyát faggyúból készítették.[13] A XIX. század végéig a gyertyákra a fáklyák és mécsesek mellett nagy kereslet mutatkozott. A mézeskalácsos készítette gyertyafélékre az 1794-ben kiadott Bács megyei árszabásból következtethetünk, amely a bábsütő rovatában más termékeket nem is említ.[14]

Egy font viasz Gyertya Asztalkoz való 1 forint 12 kr.

Egy font Templomi fehér viasz Gyertya 1 forint 9 kr.

Egy font sárga viasz Gyertya – 54 kr.

Ha valaki maga viaszbul tsináltat Gyertyát, annak meg Mártásáért bélével együtt fezetni fog fontyául – 18 kr.

Egy tiszta viasz templomi szövétnek egy belű 1 forint 9 kr.

Egy ött láb Nyomnyi hoszszu szurkos szövétnek 1 forint 9 kr.

A gyertyát nemcsak világításra használták, hanem fontos szerepe volt a népszokásokban is. Gyertyaszentelőkor (február 2.) a tehetősebbek legalább három-négy szál gyertyát vásároltak, és megszenteltették a pappal: egyet a vihar ellen, egyet a halál óráján, egyet vész ellen, egyet a nagyobb ünnepekre. Ez utóbbit karácsonykor vagy húsvét estéjén gyűjtötték meg. A keresztszülők ezen a napon szentelt gyertyával ajándékozták meg a keresztgyerekeket.[15]

A mézeskalácsos-mesterek bevallása szerint, a gyertyákra mindenszentek és halottak napját megelőzően mutatkozott a legnagyobb kereslet.

A viaszofferek készítése túlnyomórészt a fa ütőfákkal készült mézeskalács idejére tehető, mivel a viaszofferek is faformák használatával keletkeztek: két forma közé öntötték a viaszt. Ezek a formák a múzeumi gyűjteményekben egy csoportba tartoznak a mézeskalácsformákkal. Egy XIX. század végi verseci

mester Sofronije Božićot nevezi meg, mint egyetlen verseci mézeskalácsos-segédet, aki offeröntő formákat faragott.[16] A mézeskalácsformák készítésére nincs ilyen példa: azokat inkább más területekről hozatták.

Az offereket[17] a színhelyen használták, a templomban és a kegyhelyen. Az offereket, melyek között viaszból már egy sem készül vidékünkön, templomokban, búcsújáró helyeken szentek szobraihoz, vagy kegyképek mellé helyezik el segítségnyerés céljából. A betegségben szenvedő testrészt, belső szervet, néha háziállatot vagy tulajdonukat képező tárgyat (pl. házat, méhkast) ábrázolhattak ezek a figurák. Bellosics Bálint századunk elején a következő fogadalmi szobrocskákat jegyezte fel Bácskában: kutya, juh, tehén, lúd, tyúk, ház, kéz, szív, fogsor, szempár, pólyás baba, méhanya, férfialak, női felsőtest.[18] Egy debreceni kereskedőasszony a máriapócsi offervásárlást a következő szavakkal mondta el: „Jaj, van nagysága egy kis kéz, vagy láb, úgy fáj a kezem, a lábam, hadd áldozzam fel a Szűz Máriának." Az oltáron amikor már sok összegyűlt, a sekrestyés összeszedte, s vagy gyertyát öntöttek belőle a templom részére, vagy visszavitték a mézeskalácsosnak.[19]

A mézeskalácsos-mesterség másik alapvető tevékenysége a mézes termékek, illetve mézeskalácsok előállítása, amiről pedig ezúttal valamivel többet tudunk mondani, nemcsak a tárgyforrás gazdagsága miatt, hanem mert eddigi kutatásaim is a mesterség vajdasági genezisén kívül erre a témára koncentrálódtak. A téma tekintetében két alapvető korszakot kell megkülönböztetnünk: a kezdeti és nagyjából ezen a vidéken a második világháborúval lezáruló faformával készített sárga, mézes, színezetlen, de domború díszítésű mézeskalács idejét, valamint az ezt felváltó, a mézeskalács mai fogalmának megfelelő ejzolt, cifra cukormasszás mézeskalács idejét (ebben az időben jelentkezik a cukorka készítése és árusítása a mézeskalácsos-mester által). A technológiai váltás a fentiekben már felvázolt változásokkal együtt ment végbe, ami nemcsak formai, hanem tartalmi változásokat is eredményezett. Ha pedig a tartalmi jegyeket állítjuk a vizsgálódás középpontjába, két nagy témakört különböztethetünk meg: a vallásos (szentek, vallásos jelképek, vallásos jelenetek) és profán témakört (emberi figurák, állatok, tárgyak, jelenetek, jelképek). Egy 1963-ban megjelent könyvben[20] témák szerint osztályozva a német, osztrák és svájci faragástípus darabjait, a következő témákat állapítják meg: ó- és újtestamentumi jelenetek, szentek, mitológiai jelenetek, profán jelenetek, népi motívumok. Ezt az osztályozást követi a budapesti Iparművészeti Múzeum ilyen jellegű gyűjteményét feldolgozó munka is[21], ám mi ezt csak részben tehetjük anyagunk szűkössége miatt. Vizsgálódási tárgyunkat illetően a vajdasági múzeumok által őrzött faformákat vettük szemügyre. Egy ismertető jellegű tanulmány 1952-ben készült róluk, amely az akkori állapotot rögzítette.[22] Nekem 1989-ben állt módomban átnézni a zombori, az újvidéki, a verseci és a kikindai múzeumok gyűjteményét. Mint kiderült, a gyűjtemények idővel gyarapodtak, így Zomborban 85, Újvidéken 73, Versecen 43, Kikindán 25 ütőfát láttam.[23] Közöttük a zombori és az újvidéki gyűjtemény darabjainak keletkezése, illetve használata többnyire a XIX. század első felétől, vagy még korábbról számítható, ezenkívül több mézeskalácsos-műhelyből, így több településről származó: Zomborból, Apatinból, Bezdánból, Zsablyáról és Titelről, Újvidékre pedig Fehértemplomból (Bela Crkva), Palánkáról (Bačka Palanka), Inđijáról kerültek az ütőfák a múzeumba.[24] A kikindai és a verseci gyűjtemény a XIX. század

második felétől datálható, és csupán egy-egy műhely szerszámai: Kikindán a XIX. század második felében működő Joca Lozančić műhelyéből[25], Versecen pedig a helybéli Jorgović család három generáción át működő műhelyéből származnak, azzal, hogy a viaszfeldolgozás mellett csak 1896-ban térnek át a mézeskalács-készítésre is. Alapvetően tehát az első nagy korszakon belül két különváló kisebb korszak származékai, amelynek határmezsgyéjét a céhes rendszer megszűnte, illetve az új területek polgárosodása jelenti, valamint az is elmondható, hogy témák tekintetében csak az 1. táblázatban látható gyűjteményekben – tehát a szám szerint is leggazdagabbakban található meg a vallásos téma. A mézeskalács-készítést szolgáló ütőfák ikonográfiai vizsgálatát témákra bontva, gyűjtemények szerint végezzük:

	Zombor	Újvidék	Versec	Összesen
Agnus dei	2			2
Angyal	1			1
Szent György		1		1
Hal	2	1		3
Jézus születése – Királyok imádása	1			1
Kálvária	3			3
Kereszt	2	2		4
Keresztre feszített Krisztus	2			2
Szűz Mária	1			1
Szent Miklós		1	3	4
Szőlő	3			3
Templom	1			1
Összesen:	18	5	3	

Elmondhatjuk tehát, hogy a profán témákhoz viszonyítva a vallásos téma igen csekély számmal van képviselve. Azon belül is a zombori múzeum vezet 15 darabbal. Ez annyit jelent, hogy a régebbi ütőfaegyüttesekben jobban megtalálható a vallásos téma, illetve olyan, az ütőfák által megjelölt helyeken, ahol a németség a mesterek és a vásárlók között is számosabb lehetett, illetve ahová a mesterség még hagyományosabb, a forrásvidékről közvetlenül ide kerülő formájában létezett.

Ezenkívül megfigyelhető, hogy a vallásos témakörbe tartozó formák kevésbé tartalmaznak díszítőelemeket, míg a profán tartalmúak annál inkább.

Méretek tekintetében a vallásos motívumokat ábrázoló ütőfák a középméretűek kategóriájába tartoznak, 20 x 30 cm nagyságúak. A profán témájú ütőfák zöme is ide tartozik, habár ezek ettől nagyobb és kisebb méretekben is előfordulnak, míg a vallásosak nem.

A táblázatot követve elmondhatjuk, hogy a témák előfordulásának gyakorisága a következő: kereszt és Szent Miklós (4), hal, kálvária, szőlő (3), Agnus dei, keresztre feszített Krisztus (2), angyal, Szent György, Jézus születése, Szűz Mária, templom (1).

Feltűnő, hogy a szentek közül Zomborban csak Szűz Mária fordul elő, Újvidéken Szent György, Szent Miklós pedig az újvidéki és verseci gyűjteményben. Az utóbbiban meglepő mennyiségben, míg az előző példák csak egy-egy formával vannak képviselve. Ebben az esetben nem feltétlenül a germán ere-

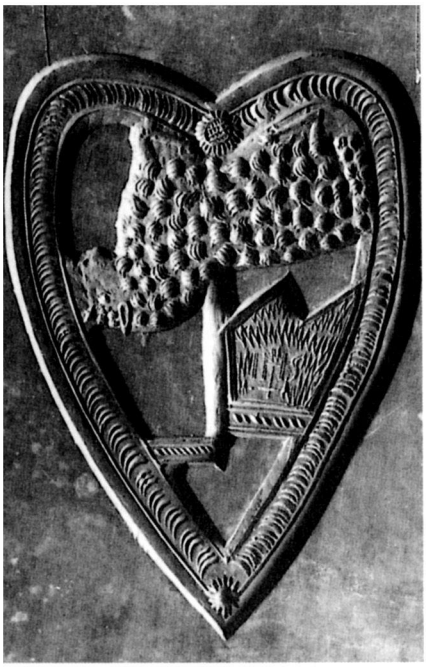

Agnus dei szív alakú keretben. 32x25,5 cm, Titel. A dúc túloldalán a Jézus születése jelenet

Angyal. 17,5x9 cm, Apatin. Felső sarokban A. M. jelzés

Kálvária. 21x13 cm, Apatin. Felső sarkaiban M. C. jelzés

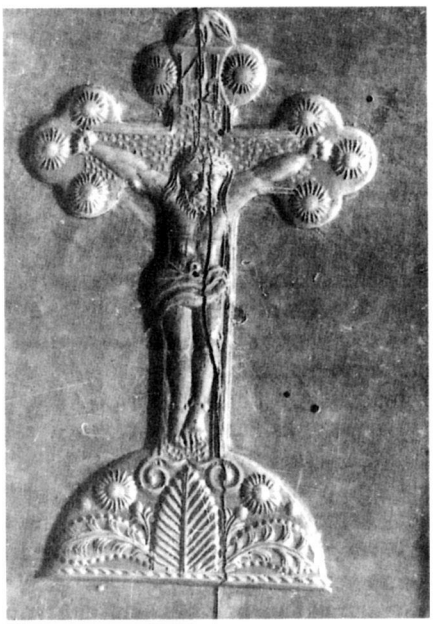

Keresztre feszített Krisztus. 17x10,5 cm, Apatin

detű Mikulás-járással járó szokás gyakorlatára kell gondolnunk, hanem a szlávok körében jellemző nagy népszerűségére, akár házi védőszentként, akár más vonatkozásban.

Habár a kereszt mint motívum megjelenik a kálváriatémánál, és a keresztre feszített Krisztusnál, megjelenik önállóan is görög keresztként, felülről egy akasztószerű résszel. Feltételezhetően ezek a mézeskalácsosok emblémái is lehettek, habár erre írásos feljegyzés nem mutat. Az egyik ilyen újvidéki példánál[26] a mesterség jelvényei, a méhkas, a gyertya és a mézeskalács látható, hasonlóan a budapesti Néprajzi Múzeumban található kereszthez[27], amelynek közepén méhkas és méhek, valamint egy fa látható, alatta a következő szöveg: „A szorgalomnak édes az ajándéka." Ez a kereszt alakú ütőfa Szegedről került a gyűjteménybe ajándékként 1905-ben. Ha a magyarországi gyűjteményeket és néhány osztrák és német publikációt is szemügyre veszünk[28], feltűnő a forma délvidéki gyakorisága, annál is inkább, mivel hasonló forma monografikus feldolgozásban sem szerepel. Másrészt azt is tudjuk, hogy a mézeskalácsos céh vezetőit vízkereszt napján választották[29], Szerémségben pedig szokás volt Krstovdankor (Szent Kereszt napja) mézet venni a kasból.[30] A céhjelvények még egy kisméretű kerek formán jelennek meg címerre emlékeztető alakban[31], míg a többi egyenlő szárú kereszten más a díszítés.

A motívumok részletesebb ikonográfiai elemzését egy másik alkalomra hagyjuk.[32]

A második, az ejzolt mézeskalács korszakát tekintve Sremska Mitrovica-i (kb. 1900–1960), titeli (XX. sz. első fele) zentai (1935–1983), leskovaci (1975), zombori (1969–1989) és telecskai (1971) adatokra bukkantam. Elmondható, hogy ebben a korszakban a vallásos témák még jobban visszaszorultak, de a profán témakörben is motívumszegényedés ment végbe: míg a faformáknál 45, addig az ejzoltnál 31 motívumot számolhattunk meg a két témakör egészében. Itt külön kell választani a tészta formáját és a végleges „jelet", amelyet a képecske határozott meg. Példának okáért, a babaformára kerülhetett baba, serdülő kislány, dáma, vagy valamelyik szent alakja is, de a szívekbe is kerülhetett a tükör helyébe pl. szentkép. Ilyenkor csak az olvasó mondható kimondottan vallásos jellegűnek, a többi kalács a képecskétől függően vált azzá. Néhány motívumot készítettek kicsinyített változatban is karácsonyfadísznek. Bizonyos innovációs tendencia is kimutatható tehát azonkívül, hogy a motívumok kezdik követni a népszerű technikai újításokat egészen a második világháborúig. Attól kezdve ugyanis, napjainkig tartó motívumredukció veszi kezdetét, hogy végül a mindig is legnépszerűbb és már-már a mesterség szimbólumává nőtt motívumok maradjanak meg. Ezek a szív, a baba, a ló és a lovas. A még meglevő mézeskalácsosok is csak ezeket készítik egy-egy vásár vagy búcsú alkalmával. A többi árut a gyertya, a kilós áru és a cukorkák képezik.

A mézeskalácsos termékeinek szerepét a néphagyományban kevesen kutatták, a hangsúly a mesterség történetén volt. Helyenként akad olyan feljegyzés, ami a mesterség termékeinek vásárlást követő sorsát érinti, de többnyire nem a mesterséggel foglalkozó írásokban.[33] Kivételt képez egy tanulmány, amely a mézeskalács a somogyi parasztság táplálkozásában betöltött szerepéről ad ismertetőt.[34]

Esetünkben is kevés adatunk van arra nézve, hogy kezdetben ki, kinek, miért, mikor és milyen mennyiségben vásárolta a mézeskalácsos termékeit –

Templom. Adat nélkül

Szűz Mária a kisdeddel. 17x10,5 cm, Zsablya (Žabalj). Lent középen N. M. monogrammal

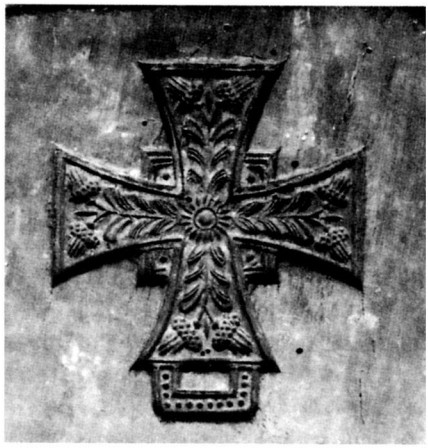

Kereszt. 15x14,5 cm, Bezdán. A túloldalán ló

még kevesebb a vallásos utalás. Annyi bizonyos, hogy a nemeseket és polgárokat illette a dolog, mint azt Szabadkával kapcsolatban, az 1770-es éveket taglalva meg is jegyzik.[35] A XIX. század közepét közvetlen megelőző időről pedig már tudjuk, hogy a „pórnép is tucat számra veszi", hiszen terjed a falusi mesterek és a vásárok száma, így a mézeskalácsosok vásárlóközönsége is.[36] Vizsgálat tárgya lenne még a vásárlóközönség nemzetiségi és vallási differenciáltsága, a magyar és a szláv etnikum kezdeti befogadóviszonya a németek hozta termékekkel szemben, úgy mint az idetelepített németek viszonya a megváltozott környezet és társadalmi szféra keretében. Az ütőfák azt mutatják, hogy létezett bizonyos táji jellegzetesség.

Ha ebben a témakörben is csak a vallásos szempontokat keressük, akkor is a leghangsúlyosabb a mézeskalács ajándéktárgy funkciója. A megajándékozottak legfiatalabb korcsoportja a gyermekek. Nekik egyben játék és édesség, a megkülönböztetés, a figyelem és szeretet jele az, amit kapnak. Ilyen értelemben a tartalom–forma–anyag szabta szerepköre regionális eltolódásokkal századunk közepére bomlik meg, amikorra is a megváltozott édességkultúra következtében édességként kevésbé, vagy egyáltalán nem szerepel. A vallásos momentum itt többnyire az ajándékozási alkalom. A vidékünkön élő német lakosság körében a II. világháború előtt szokás volt minden nyolc–kilenc éven aluli kislánynak húsvétra nyulat és babát, karácsonyra csak babát, minden egyes ilyen korú kisfiúnak pedig húsvétra nyulat és lovat, karácsonyra lovat ajándékozni.[37] „A negyvenes évek táján, amikor gyermekeim kicsik vótak még, nem tértünk haza búcsúbú a leánykáknak baba, fiúknak lovas huszárt vettünk. A pólyásnak mézeskalács olvasót akasztottunk a nyakába, azzal jót játszhatott meg is ehette, mert nem vót semmi ráragasztva. A kis papucsok vótak a legócsóbbak, ha másra nem is tellett, azt azért mindig vettünk. Amikó a gyerekek hét–nyolc évesek lehettek, külön öröm vót nekik, hogy ezeket maguk vehették meg"[38] – mondta egy zentai lakos. Előfordult, hogy a gyerekek vettek ajándékot a búcsúból elmaradt nagymamának. Ilyenkor „szentképes" mézeskalácsot vittek.[39]

A megajándékozottak másik nagy csoportja a lányok voltak, hiszen a búcsúknak párkapcsolat-teremtés szerepköre is volt. A vallásos szempont ez alkalommal is az alkalomban van, az ajándékozás pedig szerelmi ajándéknak minősül. Igaz, a párok összehozása már gyermekkorban elkezdődött a szülők által, akik ajándékát szintén ajándékkal volt szokás nyomósítani némely vidéken.[40] Szeremlén például az ajándéksorozat valamelyik búcsú vagy vásár alkalmával indult. A legényke édesanyja mézesbábot, selyemcukrot, csokoládét vett tekintélyes mennyiségben. Ott, a vásárlás színhelyén telerakta a kislány anyjának a kötényét, aki jól széthúzta a kötény csücskét, és így vitte hazáig, hogy a szembejövők mind lássák. Nyolc–tíz éves leányka számára lehetett azután tükrös szívet rendelni. Tizenkét éves korában a leány már eladónak számított, ettől kezdve már a legények vették át a megajándékozó szerepét.[41] Mivel az érzelmek és bizonyos szándékok szóbeli közlését a néphagyomány normái erősen szabályozták, leggyakrabban nem verbális üzeneteknek kellett ezt a funkciót teljesíteni. „Ha olyan bátrabb legén vót, akkó ahogy a lányok sétátak búcsúkó a szentkút udvarában, akkó megdobta a lányt avva a jojóvá, hogy szeretne vele beszéni. Akkó ha vót is neki udvarlója, egy alkalmas pillanatban megfogta a lány karját, és vett neki szívet."[42] A személyes vonzalmakat nem fejezték ki soha nyíltan olyan szavakkal mint a „szeretlek", de magát a

szerelem szót se nagyon ejtették ki. Ezt gyakoribb szóváltásokkal és ajándékozással fejezték ki. A szerelmi ajándék, mint olyan, a XIX. század folyamán lett népszerű. A század második felében megjelennek egyes mesterembereknél a különleges szerelmi ajándékok, pl. a Kunságban a szűrhímzéses harisnyakötő, fazekasmesternél rendelésre készülő edények, tálak stb. Ezek díszítőelemei között a legjellemzőbbek a tükröcskék és a szív. Az egyik, néhol az egyetlen ajándékozási alkalom éppen a búcsú volt. „Azelőtt bizony nem nagyon vett ajándékot az udvarló a lánynak. De ha a szentkútná vót búcsú, akkó a legények fizettek fagylaltot meg vettek búcsúfiát, avvó kedveskedtek a lányoknak."[43] Az ilyen ajándék néha csak a közeledést segítette elő, és a szimpátiát fejezte ki, máskor komolyabb szándék jele lehetett. „Ha a vásárban, kirbájban a lány a legénytől tükrös szívet kap, az már a szerelem jele. Ha nem fogadja el, akkor a legény tudja, hogy nincs mit keresnie ennél a lánynál."[44] Antalfalván (Kovačica) a szlovákoknál az volt a szokásban, ha a lány szívesen fogadta a szívet, piros kis akasztóval ellátott, mézeskalácspapucsot vett cserébe, ami annyit jelentett, hogy ha a fiú hívni fogja, ha kell papucsban is, de odamegy a lány, még ha az egész falu is fölébred a papucsok kopogására.[45] A tavankuti bunyevác legények csak akkor vettek mézeskalács szívet, ha a fiatalok már jegyesek, de akkor a legnagyobbat.[46] A szív mérete ugyanis analóg alapon kifejezhette a vonzalom méretét is. „Amellik legény jobban szerette a lánt, az nagyobb szívet vett neki" – mondták Doroszlón.[47] Így volt ez Kupuszinán is, ahol még az 50-es években szégyennek számított, ha egy tizenöt–tizenhat éves lány nem kapott mézeskalács szívet a falubeli Anna-napi búcsúban. A szokás a 80-as években már nem volt olyan szigorú, de a zombori Janović mézeskalácsosnak mégis jó sorsa volt itt. A fiúk előre megbeszélik, és megrendelik nála a szíveket és a babákat. „Mindenki kitesz magáért ilyenkor, ezért fél test nagyságú szívek és babák készülnek. A búcsúban délután jönnek a standhoz a párjukkal, és kikérik az ajándékot. A lánynak erre puszival kell válaszolnia. Utána együtt sétálnak, a lányok büszkén hordják az ajándékot a karjukban. Hogy mindenki lássa, utána néhány napra kiteszik a szívet az utcai ablakba."[48] Miután az ajándékba kapott mézeskalács bekerül a házba, és már az ablakból is kivették, emlékként dísztárggyá válik. Gunarason és a Szabadka környéki bunyevác tanyákon például a tiszta szobába került, rá a lány stafírungjára, pontosabban a díszesen vetett ágy közepére, díszpárnára támasztva.[49] Bánáti szerb falvakban a falra akasztották, vagy ha „olyan nagy volt, hogy a cérna nem bírta el", a komódon levő nagy kancsóra támasztották.[50] Hetekig vagy évekig őrizgették. „Sokszor emlékeztették a megajándékozottat az ajándékozóra, az ajándékozó a régi búcsúra, ahol vásárolta."[51] „Mindig szép emlék vót árú a legényrű, akitű kaptuk."[52] Előfordult, hogy a lány a férjévé lett udvarlójától kapott mézeskalács szívet bekereteztette, „üveg mögé tette", és úgy akasztotta a hálószoba falára.[53] Volt, akit a kalácson levő kép igézett meg: A szép kép nagy becsben állott, a szoba látható helyére került a vele ellátott mézeskalács.[54] Míg a gyermekek a kapott mézeskalácsot gyorsan „elpusztították", a nagyobbak ha őrizgették is, de a végén többnyire a tűzben végezte, mint a többi tésztaféle, amit nem volt szabad eldobni.

Az ejzolt mézeskalácsok kicsinyített formában szolgálhattak karácsonyfadísznek is. Ez a funkciójuk a harmadik legjellemzőbb a vajdasági területet illetően. Többnyire a karácsonyfa-állítás szokásával köthető egybe, habár a doroszlói koronafa példája annak, hogy korábban is létezett.[55] Mivel a katolikus

parasztcsaládokban a karácsonyfa-díszítés többnyire az I. világháború után vette kezdetét, a mézeskalácsos-mesterek is attól kezdve készítették ezeket nagyobb mennyiségben egységes csomagolásban. „Tízesével raktuk a nejlonba: kisbabát, nyulat, gitárt, csillagot, holdat, kislovat, bárányt, madarat, szívet meg órát" – mondta Pejaković Vinko temerini mézeskalácsos. Szintén Temerinben „ha több gyerek volt a családban, sűrűbben akasztották rá a babát meg a lovat. Vízkeresztkor meg lehetett »rázni«, a gyerekek mind leették róla".[56]

IRODALOM

BÁLINT Sándor
1943 Bácska kegyhelyei. Kalangya, XII. évfolyam, 162–165.

BARNA Gábor
1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest

BÁRTH János
1980 Az illancsi tanyák népének búcsújárása. Népi Kultúra – Népi Társadalom, 59–119.

BELLOSITS Bálint
1908 Áldozati szobrocskák. Ethnographia, XIX., 96–99.

BERECZ Sándor
1985 Kegyhelyeink története. Bački Vinogradi

BOROVSZKY Sámuel
1911 Torontál vármegye monográfiája. II.

BORÚS Rózsa
1981 Topolya népszokásai. Újvidék

CSATKAI Endre
1939 A régi soproni bábsütők. Sopron vármegye, V., 21.

CSILLÉRI Klára
1976 A szerelmi ajándék. Ethnographia, 101–130.

CSIPKÉS Kálmán
1940 Régi bábsütő emlékeink. Soproni Szemle, 106–113.

EPERJESSY Géza
1988 A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Budapest

GAVRILOVIĆ, Slavko
1969 Ruma – trgovište u Sremu (1918–1948). Izdanje Matice srpske, Novi Sad

Húsvéti szokások.
1901 Torontál, április 6., 2.

HÖRANDNER, Edith
1982 Model – Geschitzte Formen für Lebkuchen, Spekulatius und Springerle. München

IVÁNYI István
1886–1892 Szabadka története. I–II., Szabadka

JEFTIĆ, Miroslava
1955 Akvizicija etnološkog odelenja Vojvođanskog Muzeja. Rad Vojvođanskog Muzeja, 248.

JEKELFALUSSY József
1892 Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakjegyzéke. Budapest

JORDÁNSZKY Elek
1936 Magyarországban s az ahhoz tartozó részekben levő Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása. Pozsony

KAPITÁNY Orsolya
1980 Adatok a mézesbáb szerepére a somogyi parasztság táplálkozásában. In: Anyagi kultúra. Tárgyi néprajz (Somogy néprajza 2.) Kaposvár, 1969, 178.

KEMÉNY György
1925 Mézeskalácsok. Magyar Népművészet, IV., Budapest

KOLAROVIĆ, Luka
1986 Iz istorijata pčelarstva u Vojvodini. PČESA 2. Novi Sad, 51–55.

KOVAČEV, Olga
1993 Prilog proučavanju istorijata liciterskog zanata u Vojvodini. Rad Vojvođanskih Muzeja, 35., 219–227.

KOVÁCS Endre
1988 Bölcsőtől a koporsóig (Az emberélet fordulóinak népszokásai Doroszlón.) Újvidék

LÉTAY Miklós
1978 Egy családi üzem mézeskalács és viaszformái. Ethnographia, 266–272.

LOVAY Zsuzsanna
1985 Magyar iparművészeti gyermekjátékszerek a századfordulón. Forrás, 10., 49–52.

MAMUŽIĆ, Ratko
1957 Zanatlije Srema II. pol. 18. veka. Rad Vojvođanskih Muzeja, 81.

MILUTINOVIĆ, Vera
1952 Lecedarski kalupi u muzejima Vojvodine. Rad Vojvođanskih Muzeja, 1., 88–95.
1956 Kult vezan za crkvu na Tekijama. Rad Vojvođanskih Muzeja, 5., 41–45.

Nemzeti Újság
1920 december 7. 3. (hírek)

ORTUTAY Gyula
1935 A szerelem Ajakon a házaséletig. Szeged

PETROVIĆ, Zoran
1986 Selo Sakula, a u Banatu, ovi ad. 111–112.

RUDNAY János–BELICZAY László
1987 Mézkönyv. Budapest

Szabadkai őszi vásár
1896 Bácskai Napló, október 7., 5.

SZABADFALVI József
1986 Mézeskalácsosság Debrecenben. A Hajdu-Bihar megyei Múzeumok Közleménye, 46., Debrecen

SZALAY Imre
1877 Szalay Ágoston régiség-gyűjteményének ismertetése. Századok, 586–598.

Vasárnapi Újság
1855 okt. 21., 339. (a Nagy-Becskereki októberi vásárról)

A vásárról hazatérők
1865 Hazánk s a külföld, július 30., 483.

WALZER, Albert
1963 Liebeskutsche, Reitesmann, Nikolaus und Kinderbriger, Konstanz – Stuttgart

WEINER Piroska
1981 Faragott mézeskalácsformák. Budapest

JEGYZETEK

1 Kovačev O., 1993

2 Pl. 1782-ben Szerémségre vonatkozó rendelettel szabályozták, hogy kizárólag német katolikus betelepülőket fogadhatnak. Mamužić R., 1957, 81.

3 Popov, D., 1987, 132–133., Mamužić R., 1957, 81.

4 Barna G., 1990, 21.

5 Lásd: Berecz S., 1985

6 Zombori Történelmi Levéltár (a későbbiekben ZTL), 854/1840.

7 ZTL, 335/1852

8 ZTL, 335/1852

9 A későbbi, máig létező zombori Janović mézeskalácsos-dinasztia első tagja. Adatközlő: Janović János mézeskalácsos-mester

10 Jekelfalussy J., 1892, 1241–1246.

11 Gavrilović, S., 1969, 87.

12 Weiner P., 1981.

13 Eperjessy G., 1988, 96.

14 Szabadkai Történelmi Levéltár 33/pl. 1796, 51.

15 Borús R., 1981, 25.

16 Milutinović, V., 1952

17 Az offerek szerepéről lásd: Bellosits B., 1908, Jordánszky E., 1936, Bálint S., 1943, 16., Milutinović, V., 1952, 1965, Szabadfalvi J., 1986., 100–102.

18 Néprajzi Múzeum (Budapest) adattára, lelt. sz. R. 5.451.

19 Szabadfalvi J., 1986, 101–102.

20 Hanssen, E.–Hahn, F., 1963, Über Model. Deutsche Lebensmittel – Rundschau. Stuttgart

21 Weiner P., 1981

22 Milutinović, V., 1952

23 A régi leltár szerint Becskereken 10, Pancsován 7, Szabadkán 7 ütőfa található a helybéli múzeumokban. Azóta kiderült, hogy a zentai múzeumban is van 4 dúc.

24 A múzeumi nyilvántartási könyvek alapján Zomborba 1903 és 1909 között történt a bekerülésük. Újvidéken Vera Milutinović publikációja után két évvel jelent meg egy beszámoló a Vajdasági Múzeum új szerzeményeiről, amelyben megemlítik, hogy a mézeskalácsos-formák kollekciója is gyarapodott 37 darabbal. Lásd: Jeftić, M., 1955, 248.

25 A formákat a múzeumnak 1961-ben adta át a szakmát is öröklő ükunokája.

26 Újvidéki Vajdasági Múzeum, leltári szám 1541. Megjelent: Kovačev, O., 1993, 220.

27 Leltári szám 71., 477.

28 Egyes magyarországi gyűjtemények néhány formáit lásd: Kemény G., 1925 – az akkori Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának 32 dúcáról (ezek ma a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéhez tartoznak), Létay M., 1978 – a budapesti Történeti Múzeum Beliczay mézeskalácsos család 4 generációjának formakollekciójáról, Weiner P., 1956 és 1981 – az Iparművészeti Múzeum formagyűjteményéből, Szalay I., 1877, Csatkai E., 1939, Csipkés K., 1940. – a Sopronban található mézeskalácsformákról, Szabadfalvi J., 1986, 43–77. – A debreceni Déri Múzeumban találhatókról, Rudnay I.–Beliczay I., 1987, 108–109. Debreceni és a budapesti Kiscelli Múzeumban levő formákról. Német és osztrák formák áttekintése: Hörandner, E., 1983, Walzer, A., 1963

29 Szabadfalvi J., 1986, 12.

30 Kolarović, 1986, 54.

31 Zombori Városi Múzeum

32 Az összes fotót a zombori múzeum fotótárából kaptam 1988-ban. Az itt található gyűjtemény darabjait ábrázolják.

33 Csilléri K., 1976, Ortutay Gy., 1935, Petrović Z., 1986

34 Kapitány O., 1980

35 Iványi I., 1982, II., 223.

36 Vasárnapi Újság, 1855, 339., Hazánk s a külföld, 1896, Bácskai Napló, 1896

37 Janović J. zombori mézeskalácsos visszaemlékezése, valamint Borovszky S., 1911, 154. és húsvétiszokás-leírás keretében említik még a Torontál c. lapban 1901-ben, április 6-án, 2. oldal

38 Adatközlő: Fehér István (1912–1989), földműves, r. katolikus zentai lakos

39 Nemzeti Újság, 1920

40 Lovay Zs., 1985, 49.

41 Csilléri K., 1976

42 Kovács E., 1988, 58.

43 Ua.

44 Kohanecz György (1910) r. k. temerini lakos közlése

45 Petrović, Z.

46 Saját gyűjtés 1988-ban

47 Kovács E., 1988, 58.

48 Gyűjtés 1988-ban

49 Busa Terézia (1945), r. k. gunarasi lakos, Pajo Kovačev (1940) r. k. szabadkai lakos

50 Petrović

51 Bárth J., 1980, 104.

52 Kovács E., 1988, 58.

53 Busa Terézia, Gunaras

54 Holcsik Mária, 62 éves, r. k. Temerin

55 A Kis Lajos Vajdasági Magyar Néprajzi Társaság és a zentai KOC Thurzó Lajos által szervezett, a zentai Városi Múzeumban megrendezett kiállításon a doroszlói hagyományos koronafa piros kis mézeskalácsokkal volt díszítve. Ez a zentai múzeum gyűjteményébe került utána.

56 Kohanec György közlése